

ОХОРОНА ЗДОРОВ'Я

© О.Г. Лавер, Ю.М. Фатула, К.О. Лавер, 2019

УДК 616.001.4 -057.36 – 08(091). 1914/1918

Про можливі військові втрати Закарпаття у Першій світовій війні (архівно-статистичне дослідження)

О.Г. Лавер¹, Ю.М. Фатула², К.О. Лавер³
y.fatula@gmail.com

*Ужгородський національний університет, ¹факультет інформаційних технологій,
²факультет післядипломної освіти, ³медичний факультет №2, Ужгород*

Реферат

Вступ. Питання військових втрат жителів Закарпаття в лавах австро-угорської армії у Першій світовій війні на сьогоднішній день є практично не вивченим.

Мета дослідження: на підставі бібліографічних та архівних матеріалів, використовуючи науково обґрунтовані математичні розрахунки, встановити найбільш імовірні можливі втрати Закарпаття у Першій світовій війні.

Матеріали та методи. Аналізується достовірність джерельних баз із підрахунку військових втрат. Авторами на основі достовірних джерел наводяться наближені розрахунки можливих втрат закарпатців за трьома напрямками: 1) базуючись на чисельності населення тодішнього Закарпаття та Австро-Угорщини; 2) аналізуючи територіальний принцип мобілізації в Австро-Угорщини; 3) опираючись на архівні дані чеського військового державного архіву (м. Прага).

Результати досліджень та їх обговорення. На підставі введення поняття розмаху військових втрат широкий інтервал втрат коливається в межах 9.775 – 33.204 загиблих австро-угорських вояків, мобілізованих із території нинішнього Закарпаття. Звужений інтервал дає оцінку 13.596 – 17.594 – 23.889, хоча, на думку авторів, реальні втрати, вірогідніше, коливаються у вимірі 17.5000 – 18.000.

Висновки. Авторами вперше оприлюднені науково обґрунтовані цифри найбільш імовірних військових втрат закарпатців у Першій світовій війні, яка була драматичною сторінкою в історії нашого краю.

Ключові слова: Перша світова війна, австро-угорська армія, військові втрати, Закарпаття.

Estimation of Transcarpathian losses in the World War I (archival and statistical research)

Laver O.G., Fatula Yu.M., Laver K.O.

Faculty of Information Technologies, Faculty Of Postgraduate and Pre-University Education, Medical Faculty №2

Abstract

Introduction. The issue of the military casualties of Transcarpathian citizens in hands of the Austro-Hungarian army in World War I is not explored yet.

Objective. To establish the most probable admissible losses of Transcarpathia's population in the World War I on the basis of bibliographic and archival materials, science-based mathematical calculations.

Materials and methods. The analysis was carried out on the reliability of source bases with calculation of military losses. The authors, based on reliable sources, provide approximate calculations of admissible losses of Transcarpathians in three directions: 1. based on the population of the Transcarpathia region and Austria-Hungary; 2. analyzing the territorial principle of mobilization in Austria-Hungary; 3. based on the archival data of the Czech State Military Archive (Prague).

Results and discussions. Based on the introduction on the concept of scale of military casualties authors obtained a wide range of casualties, namely 9,775 – 33,204 killed Austro-Hungarian soldiers, which were mobilized from the territory of nowadays Transcarpathia region. The narrowed interval estimates 13,596 – 17,594 – 23,889, although, according to the authors, the real losses are more likely to be 17,500 – 18,000.

Conclusions. For the first time the authors published scientifically substantiated figures of the most probable military losses of transcarpathians in the World War I, which was a dramatic page in the history of our region.

Key words: World War I, Austro-Hungarian army, military losses, Transcarpathia.

Вступ. Більше 100 років тому завершилася Перша світова війна, але багато питань, пов'язаних із нею залишаються актуальними і невивченими й до цього часу. Не оминула Велика війна, як її ще називають у світі, і наш Закар-

патський край, значна частина якого стала ареною бойових дій протягом 1914–1916 рр. з великими матеріальними руйнуваннями. Але людські втрати були ще більшими. З кожної родини, яка проживала у нашому краї, чоловіки призовного

віку були мобілізовані до лав австро-угорської армії. Тисячі з них ніколи більше не повернулися додому, десятки тисяч прийшли з фізичними та душевними ранами. Проте, на жаль, інформація, пов'язана з цією війною має в основному описовий характер, цифрові дані, які би характеризували участь та втрати закарпатців у Першій світовій війні, практично відсутні.

Першим українським науковим дослідженням, в якому наводяться достовірні цифри військових втрат закарпатців, стала книга Юрія Фатули «Неси мамці жалість мою... Закарпатці у Першій світовій війні» (видавництво «Патент», Ужгород, 2018) [5]. На підставі опрацювання всіх 180 тисяч карточок полеглих вояків австро-угорської армії (1914 – 1918) з чеського військового державного архіву (м. Прага) автором було встановлено близько 4 тисяч полеглих воїнів, мобілізованих із території нинішнього Закарпаття (повні дані про 1516 з них наведені у мартиролозії книги).

Окрім цього, автори статті мають особисту мотивацію до її написання. Дід Олександра Лавера та прадід Катерини Лавер – **Михайло Лавер**, уродженець с. Зняцьово Мукачівського району, служив угорським гонведом і наприкінці листопада 1914 року під час боїв за словацьке місто Гуменне потрапив до російського полону, який відбував у містах Новосибірськ і Ярославль. Повернувся з полону додому наприкінці 1917 року.

Прадід Юрія Фатули – **Антал (Томаш) Фатула**, уродженець с. Вовкове Ужгородського району, був мобілізований на початку війни і воював у 66-му Унгварському піхотному полку австро-угорської армії. З 1914 р. офіційно вважався зниклим безвісти. Судовим рішенням від 31 грудня 1918 р. (уже по завершенню війни) був визнаний померлим, на підставі чого його

вдова (мати трьох дітей) отримувала пенсію від Чехословацької держави. Точні обставини загибелі досі не відомі.

Мета дослідження: на підставі бібліографічних та архівних матеріалів, використовуючи науково обгрунтовані математичні розрахунки, встановити найбільш ймовірні можливі втрати Закарпаття у Першій світовій війні.

Матеріали та методи. Джерельні бази та методика підрахунку втрат.

1. Підрахунок бойових втрат за матеріалами бойових звітів безпосередньо з поля бою. Вказані матеріали давно заслужили славу «каламутного», тобто необ'єктивного джерела. Пояснюється це тим, що зниження власних втрат і навпаки, завищення втрат у противника – це поширена практика усіх армій світу.

2. Підрахунок втрат за даними подворового обходу, або подворове опитування.

Дані таких опитувань є більш достовірними. Подворове опитування проводиться через деякий час після завершення війни і має на меті встановити не тільки число убитих і поранених бійців, але в першу чергу тих, хто зник безвісти, або з ким родина втратила зв'язки. Визначення долі цих людей – справа багатьох років, і навіть десятиріччя оскільки військовослужбовець міг зникнути безвісти через такі обставини:

- він міг загинути, але його тіло не вдалося знайти, або ідентифікувати;

- він міг потрапити в полон, де міг померти; міг укорінитися на новому місці і не повернутися додому; міг повернутися додому з полону в різний час після завершення війни.

Як приклад, на основі джерела [2, с.161-162], розглянемо, як уточнювалися втрати німецької армії після завершення Першої світової війни (табл. 1).

Таблиця 1

Уточнення втрат німецької армії після завершення Першої світової війни

Кількість загиблих	Дата і рік
1.621.034	Кінець 1918 р.
1.821.922	31.10.1922 р.
2.030.000	10.05.1924 р.
2.036.897	1934 р.

Як випливає з таблиці, більш-менш точні дані про втрати німецької армії стали відомими через 6–16 років після завершення війни. У багатьох випадках визнання зниклих безвісти такими, що насправді загинули, проводиться за рішенням спеціальних судів.

3. Вивчення і аналіз картотек загиблих військовослужбовців, які зберігаються у військових архівах. Проте тут слід прийняти до уваги ряд обставин: не всі військові архіви є відкритими; картоте-

ки загиблих можуть бути неповними; можливим є дублювання карточок загиблих, а тому при роботі з картотеками слід ретельно вилучати дублерів.

При наближеному обчисленні втрат доцільно вести мову про розмах втрат, а саме – про встановлення нижньої та верхньої оцінки втрат, а також найбільш достовірної, на думку авторів дослідження, середньої оцінки втрат.

Про людські втрати Австро – Угорщини у Першій світовій війні.

Питання визначення людських втрат Австро-Угорщини у роки Першої світової війни є непротистим завданням. На початку війни в австро-угорській армії чіткої системи обліку втрат не було, не існувало якихось спеціальних стандартних форм документації. Облік загиблих був доручений військовим капеланам, які знаходилися далеко від передової. Тому вони проводили його на підставі усної інформації від свідків загибелі. Звичайно, такий облік не міг бути повним [6]. Наприкінці 1918 року внаслідок військових пора-

зок на фронті й розрухи в тилу ця держава розпалася, більше того – на її території наступного, 1919 року, продовжувалися бойові дії (українсько-польська війна, чесько-угорський та румуно-угорський військові конфлікти), мав місце «білий» та «червоний» терор в Угорщині, почалися міграційні процеси, які зачепили десятки і сотні тисяч людей. Тобто у даному випадку слід вести мову про розмах людських втрат цієї держави. За нашими обчисленнями, вони були такими [1, с.642] (табл. 2):

Таблиця 2

Людські втрати Австро-Угорщини у Першій світовій війні

Види втрат	Нижня оцінка	Середня оцінка	Верхня оцінка
Військові втрати	850.000	1.100.000	1.494.200
Цивільні втрати	347.000	587.000	587.000
Усього загинуло	1.197.000	1.687.000	2.081.200

Найбільш об'єктивні дані можна отримати з метричних книг за період з 1914 по 1939 рр., які велися місцевим священиком у кожному населеному пункті тодішнього Закарпаття. Адже в ці книги навіть через 10–20 років після завершення війни вписувалися судові рішення про визнання пропалого безвісти вояка померлим. На жаль, на даний час, навіть теоретично таке дослідження можна виконати лише частково, тому що багато метричних книг до нашого часу не збереглися.

Результати досліджень та їх обговорення. Обчислення можливих військових втрат закарпатців у

роки Першої світової війни. Здійснювалося нами у трьох напрямках: 1) базуючись на чисельності населення тодішнього Закарпаття та Австро-Угорщини; 2) аналізуючи територіальний принцип мобілізації в Австро-Угорщині; 3) опираючись на архівні дані наукового дослідження військових втрат Закарпаття за матеріалами чеського військового архіву.

Згідно з угорською енциклопедією Revai Nagy Lexicon [3], Австро-Угорщина на 1910 рік характеризувалася такими територіально-демографічними показниками [3, 14 к., 888 о.] (табл. 3).

Таблиця 3

Австро-Угорщина: площа та населення її складових частин

Складові частини держави	Територія (кв.км)	Населення
Австрія	300.005	28.571.934
Угорщина	325.411	20.886.487
Боснія і Герцеговіна	51.027	1.931.802
Загалом	676.443	51.390.223

У 1913 році, саме напередодні війни, було зроблено перерахунок населення держави, яке збільшилося до 52.523.254 чоловік [3, 14 к., 888 о.], або на 2,16%.

Територія сучасного Закарпаття входила до складу чотирьох угорських комітатів (Берег, Мараморош, Унг та Угоча), які станом на 1910 рік характеризувалися такими показниками (табл. 4):

Таблиця 4

Територія та населення чотирьох угорських комітатів історичного Закарпаття

Назва комітату	Площа (кв. км)	Населення	Джерело
Берег	3.783	234.203	[3, 3к., 139 о.]
Мараморош	9.716	357.705	[3, 13 к., 376-377 о.]
Угоча	1.213	91.755	[3, 18 к., 592 о.]
Унг	3.230	162.089	[3, 18 к., 625 о.]
Загалом	17.942	845.752	

Після завершення Першої світової війни, у складі Чехословаччини була утворена адміністративна територія Підкарпатська Русь, площа якої у 1920 році складала 12.600 кв. км [3, с.37]. До Підкарпатської Русі увійшло 70,23% території згадуваних чотирьох комітатів. Водночас 29,77% їх території (5.342 кв. км) до її складу не увійшли. Отже, у 1910 році населення чотирьох комітатів нараховувало 845.752 чоловік. Тоді переніс 2,16% на цю цифру дає нам 863.836 чоловік, які проживали на території чотирьох комітатів у 1913 році. Виникає питання: а скільки чоловік станом на 1913 рік могли бути «майбутніми закарпатцями»?

У згадуваній монографії [3] з цього приводу є дві оцінки.

Перша оцінка. Станом на 1900 рік, із 754,8 тис. чоловік, які на той час проживали на територіях згадуваних комітатів, закарпатцями можна вважати 526,7 тис. чоловік [3, с.15]. Тоді, використовуючи метод прямої пропорції, можна число «закарпатців» у межах згадуваних комітатів оцінити цифрою 602.685 чоловік.

Друга оцінка. Згідно з [3, с.33], станом на 1900 рік з 751,5 тис. жителів 4-х комітатів закарпатцями можна вважати 532,5 тис. чоловік. Тоді, використовуючи наведену вище методику, згідно з другою оцінкою, число закарпатців станом на 1913 рік можемо оцінити цифрою 612.099 чоловік. Отже, станом на 1913 рік число закарпатців складало орієнтовно 602.685 – 612.099 чоловік.

Спробуємо визначити військові втрати закарпатців, відповідно до першого рядка Таблиці 2. Якщо прийняти до уваги нижню оцінку – 850.000 загиблих з 52.523.254 чоловік населення Австро-Угорщини, то за нашою методикою з 602.785 закарпатців могло загинути 9.755 чоловік. Аналогічним чином, цифра 1.100.000 загиблих австро-угорських вояків дає нам цифру 12.624 загиблих закарпатців, а цифра 1.494.200 загиблих вояків дає нам цифру 17.148 загиблих закарпатців (розмах втрат 9.755–12.624–17.148). Якщо виходити з можливої цифри 612.099 закарпатців у 1913 році, то відповідний розмах військових втрат закарпатців складе 9.906–12.819–17.413 загиблих (табл. 5).

Таблиця 5

Розмах військових втрат закарпатців, на підставі чисельності населення у 1913 році

Населення комітатів	Ймовірне населення Підкарпатської Русі	Нижня оцінка втрат	Середня оцінка втрат	Верхня оцінка втрат
863.836	602.785	9.755	12.624	17.148
863.836	612.099	9.906	12.819	17.413

Оцінка ймовірних втрат, відповідно до площ територій, з яких здійснювався призов військовослужбовців. Дійсно, якщо з усієї території Австро-Угорщини (676.443 кв. км) загинуло 850.000 військовослужбовців (нижня оцінка), то у припущенні рівномірного призову до війська з усіх регіонів Австро-Угорщини, з території майбутньої Підкарпатської Русі могло загинути 15.833 чоловік. Аналогічним чином, середня та верхня оцінки військових втрат можуть складати 20.490 та 27.832 загиблих закарпатців.

Ще одну оцінку можливих втрат закарпатців ми можемо зробити, опираючись на дані Ю. Фатули [5]. Із 180.000 карточок загиблих австро-

угорських вояків у чеському військовому державному архіві (м. Прага), ним було виявлено близько 4.000 карток загиблих закарпатців [5, с.173]. Враховуючи військові втрати Австро-Угорщини у 1.100.000 (по середній оцінці), даний архів містить лише 16,4% цих втрат. Опіраючись на ці цифри, математичні розрахунки приводять нас до розмаху втрат у 18.889–24.444–33.204 загиблих закарпатців. Це найбільший розмах порівняно з попередніми обчисленнями.

Підсумуємо дані нашого дослідження у результатуючій таблиці 6, вивівши у останньому її рядку усереднені (середньо-арифметичні) дані.

Таблиця 6

Можливі військові втрати закарпатців у роки Першої світової війни

Методики підрахунків	Нижня оцінка	Середня оцінка	Верхня оцінка
За чисельністю населення I	9.755	12.624	17.148
За чисельністю населення II	9.906	12.819	17.413
За призовом із територій	15.833	20.490	27.832
За даними Ю.Фатули	18.889	24.444	33.204
Усереднені дані	13.596	17.594	23.889

Як випливає з даних останньої таблиці, максимально можливий інтервал втрат [9.755–33.204] загиблих звужується до інтервалу

[13.596–23.889] загиблих, з середньою оцінкою втрат 17.594 загиблих військових – закарпатців. Графічно це виглядає так (рис. 1).

Рис. 1. Розмах можливих військових втрат закарпатців у Першій світовій війні.

Якщо військові втрати (середню оцінку – 17.594) співставити з цифрою всього населення тодішнього Закарпаття, то цей показник становить 2,92%, у той

час як по Австро-Угорщині він був 2,09%. Порівняння з іншими країнами-учасницями Першої світової війни наведено у наступній таблиці 7.

Таблиця 7

Показники мобілізованих, загиблих вояків та військових втрат серед країн-учасниць Першої світової війни

Країна	% військових втрат до чисельності населення	К-ість загиблих вояків	К-ість мобілізованих
Сербія і Чорногорія	5,67%	278.000	750.000
Османська імперія	3,71%	804.000	2.998.000
Франція	3,35%	1.327.000	7.891.000
Румунія	3,29%	250.000	1.000.000
Німеччина	3%	2.037.000	13.200.000
Австро-Угорщина	2,09%	1.100.000	9.000.000
Болгарія	1,87%	88.000	400.000
Італія	1,6%	578.000	5.615.000
Велика Британія	1,55%	715.000	5.704.000
Росія	1,08%	1.811.000	15.798.000
Закарпаття	2,92%	17.594	143.977*

*Пояснення цифри 143.977 мобілізованих закарпатців, що склало 23,5–28,9% населення краю є таким. Число загиблих австро-угорських вояків (1,1 млн) склало 12,2% від числа мобілізованих (9 млн). Тоді, згідно з середньою цифрою втрат у 17.594 загиблих військовиків-закарпатців, загальна цифра мобілізованих до австро-угорського війська країн можемо оцінити у 143.977 чоловік.

Висновки. 1. Найбільш ймовірні можливі військові втрати Закарпаття у Першій світовій війні становлять 17,5–18 тисяч загиблих військовослужбовців, що відповідало 1,6% військових втрат Австро-Угорщини.

2. Рівень військових втрат щодо всього населення тодішнього Закарпаття становив 2,92% і був на третину вищим ніж загалом по Австро-Угорщині (2,09%).

3. Уточнити результати наших досліджень може тільки робота з метричними книгами насе-

лених пунктів або з військовими архівами Австро-Угорщини, які знаходяться зараз на територіях держав, що виникли внаслідок її розпаду. Проте, за нашими прогнозами інтервал можливих втрат значно не зміниться.

4. Перша світова війна стала драматичною сторінкою в історії Закарпаття. За масштабами людських і матеріальних втрат порівняно з Другою світовою війною її можна обґрунтовано вважати однією з головних трагедій ХХ сторіччя в нашій регіональній історії.

Інформація про конфлікт інтересів. Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів при виконанні наукового дослідження та підготовці даної статті.

Інформація про фінансування. Автори гарантують, що вони не отримували жодних винагород у будь-якій формі, здатних вплинути на результати роботи.

Особистий внесок кожного автора у виконання роботи:

Лавер О.Г. – розробка концепції і дизайну дослідження, аналіз отриманих даних, редагування.

Фатула Ю.М. – збір матеріалу дослідження, аналіз отриманих даних.

Лавер К.О. – аналіз отриманих даних, підготовка тексту статті.

Список використаної літератури

1. Laver O.G. Vijnny ta narodonaselennja krajiv svitu u XX – XXI stolittjakh (1900 – 2016 rr.): monoghracija /vyd. 2-e dopov. Uzhghorod: RIK-U, 2018. 760 s. – [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://dspace.uznu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/23862/1/> [in Ukrainian].
2. Urlanys B.C. Istoryja vojennikh poterj. M. SpB: POLYGHON – AST, 1998. 558 c. [in Russian].
3. Revai Nagy Lexicon. Budapest. 1910–1926.
4. Kopchak V. P., Kopchak S.Y. Naselenye Zakarpattja za 100 let. Statystyko-demoghracijesckoe issledovanye. Ljvov: Izd-vo «Vyshha shkola», 1977. 198 c. [in Russian].
5. Fatula Yu.M. «Nesy mamci zhalistj moju...». Zakarpattci u Pershij svitovij vijn. Uzhghorod: TDV «Patent», 2018. 352 s. [in Ukrainian].
6. Fatula Yu.M., Petneghazi D.S. Dosvid vijsjkovo-medychnoji sluzhby avstro-ughorsjkoi armiji u Pershij svitovij vijn. Naukovyj visnyk Uzhghorodskoho universytetu. Serija “Medycyna”. 2015. Vyp. 51. S.313-318. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.11.2019 р.